

Богущ Алла

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України, професор
кафедри теорії і методики дошкільної освіти
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,
м. Одеса, Україна
ORCID: 00002-8374-1685
e-mail: allabogush777@gmail.com

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті висвітлено погляди автора щодо змісту мовно-літературної освіти випускників закладів дошкільної освіти. Прописано позитивний вплив художньої літератури на розвиток креативного мовлення дітей. Представлено авторське визначення поняття «мовленнєва компетентність»: – це набута інтегрована якість особистості дитини, яка вільно володіє українською мовою, легко і невимушено вступає у спілкування з дорослими і дітьми; підтримує розмову відповідно до ситуації, зрозумілості теми та зацікавленості; доречно застосовує мовленнєві й немовленнєві засоби виразності; уміє регулювати сили голосу, темп мовлення, використовувати засоби інтонаційної виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету; володіє монологічним мовленням. Крім цього, позиційовано визначення понять «художньо-мовленнєва компетентність» «художньо-мовленнєва діяльність»; схарактеризовано зміст феномену «мовно-літературна освіта дітей дошкільного віку», форми, методи, засоби роботи з книгою у «просторі дитячої книги»; розкрито зміст освітнього напрямку «Мовлення дитини» у БКДО (БКДО, 2021) щодо формування у дітей різних видів компетентностей.

Ключові слова: базовий компонент дошкільної освіти, мовно-літературна освіта, діти дошкільного віку, мовленнєва компетентність, художньо-мовленнєва діяльність, простір дитячої книги.

Постановка проблеми. Мова і художня література є унікальним й ефективним засобом залучення дітей з раннього віку до цінностей духовної культури українського народу. Ознайомлюючись із творами української літератури, відомими письменниками класиками і сучасними, із усною народною творчістю, опановуючи рідну мову, діти зростаються корінням з історичною та національно-культурною спадщиною свого народу. І водночас надбання найкращих зразків народної скарбниці та літературної

мови стимулюють дитину до виявлення творчого потенціалу, творчих здібностей.

Зазначимо, що виховання з перших років життя в дитини інтересу до рідної української мови, до яскравих влучних виразів зі змісту літературних творів та народних казок, фразеологічних одиниць, образних слів і словосполучень, прислів'їв, приказок, стимулює її до досконалого володіння рідною мовою, прагнення вживати її в активному мовленні сприяє формуванню в майбутньому високодуховної національно спрямованої особистості, патріота своєї Батьківщини.

Мовно-літературна освіта дітей дошкільного віку здійснюється в закладах дошкільної освіти в різних видах діяльності, зокрема в мовленнєвій, художньо-мовленнєвій, театрално-ігровій діяльності.

Найважливішими джерелами розвитку мовлення дітей дошкільного віку є художня література (класична, сучасна); дитячий фольклор (усна народна творчість). Художня література, всіх її жанрів є надзвичайно цінним виховним засобом в дошкільному віці саме тому, що мова літературного твору є найкращою, найвищою формою літературного мовлення, якого діти прагнуть наслідувати. У цьому зв'язку на заняттях з художньої літератури вихователі повинні навчити дітей насамперед сприймати художні твори, викликати у свідомості дітей образи героїв, предметів та явищ, про які йдеться в оповіданні чи казці.

Зазначимо, що сприймання змісту художнього твору складається із таких процесів: слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого, розуміння його.

Усвідомлення й розуміння художнього твору сприяє активізації його змісту в активній мовленнєвій діяльності, викликаючи при цьому певні почуття, емоції, які дитина висловлює словами.

Зміст мовно-літературної діяльності дітей дошкільного віку визначено в Державному стандарті дошкільної освіти, Базовому компоненті дошкільної освіти (БКДО, 2021), освітній лінії «Мовлення дитини».

Мета статті – визначення змісту мовно-літературної освіти випускників закладів дошкільної освіти. Завдання: визначити сутність понять «мовленнєва компетентність», «художньо-мовленнєва компетентність», «художньо-мовленнєва діяльність»; схарактеризувати зміст, засоби, форми і методи мовно-літературної освіти дітей дошкільного віку; розкрити види роботи у «Просторі дитячої книги».

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема літературно-мовної освіти дітей дошкільного віку була предметом дослідження таких українських учених, як Л. Березовської, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Гончаренко, А. Зрожевської, К. Крутій, Н. Малиновської, А. Омеляненко, Ю. Руденко, О. Трифонові та ін.

Зазначимо, що проблему словесної творчості дітей та мовленнєво-творчої діяльності досліджувала Н. Гавриш. Одним із провідних засобів її розвитку авторкою було обрано художню літературу. Словесна творчість, за Н. Гавриш, це первинна форма літературної творчості, спеціально

організований умотивований процес складання дитиною твору в будь-якій формі висловлювання, що відповідає певним літературним нормам (Богуш та Гавриш, 2007, с.431). Н. Гавриш розглядає мовленнєво-творчу діяльність дітей дошкільного віку як складання різних типів зв'язних висловлювань, за допомогою яких дитина виражає власні почуття, уявлення, навіяні художніми творами. Авторка зазначає, що складання літературного твору дитиною не обов'язково повинно відповідати нормам літературного твору (Богуш та Гавриш, 2007).

Методологічним підходом до організації дошкільної освіти у ЗДО України усталився компетентнісний підхід, що і зазначено в державному стандарті БКДО (БКДО, 2021). У БКДО визначено формування у дітей різних видів компетентностей відповідно освітніх напрямів, з-поміж них напрям «Мовлення дитини», реалізація якого завершується сформованістю таких видів компетентностей, як мовленнєва і комунікативна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернімося до визначення ключових понять, зокрема компетентностей за освітнім напрямом «Мовлення дитини» за БКДО та висловимо своє розуміння структурних компонентів мовно-літературної освіти дітей дошкільного віку.

Кінцевим результатом розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку є сформованість мовленнєвої компетентності. За БКДО, мовленнєву компетентність визначено як здатність дитини продукувати свої звернення, думки, вираження тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних і невербальних засобів. Мовленнєва компетентність об'єднує фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний, монологічний складники та засвідчує їх взаємозалежність і взаємозумовленість (БКДО, 2021).

З таким визначенням важко погодитись, оскільки у його контенті йдеться тільки про набуті мовленнєві вміння, водночас виникає запитання, які можуть бути складники, щодо вміння спілкуватись. Зауважимо, що будь-яка набута компетентність – це насамперед якість особистості. У визначенні, яке представлено у БКДО йдеться про мовленнєву компетенцію та її види.

На нашу думку, мовленнєва компетентність є набутою інтегрованою якістю особистості дитини, яка вільно володіє українською мовою; дитина легко і невимушено вступає у спілкування з дорослими і дітьми. Підтримує розмову відповідно до ситуації, зрозумілості теми та зацікавленості. Доречно застосовує мовленнєві й немовленнєві засоби виразності. Вміє регулювати сили голосу, темп мовлення, використовувати засоби інтонаційної виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету; володіє монологічним мовленням (Богуш, 2007, с.191).

Комунікативна компетентність – це здатність дитини до спілкування з однолітками й дорослими в різних формах конструктивної взаємодії; здатність підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри та бажання; узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію (БКДО, 2021, с.215).

У БКДО визначено і таке поняття, як художньо-мовленнєва компетентність, у змісті якої відображено взаємозв'язок мовленнєвого розвитку дитини і літературної обізнаності та ціннісне ставлення особистості дитини до художнього слова як культурного явища, друкованої та електронної книжки.

Водночас увага акцентується на набутій здатності дитини відтворювати художньо-естетичні враження від сприйняття літературних і фольклорних творів засобами різних видів художньо-мовленнєвої діяльності (БКДО, 2021).

Звернімося до змісту літературної освіти дітей старшого дошкільного віку за державними стандартами, зокрема за БКДО, в якому зазначено, що випускник ЗДО повинен здобути літературну освіту в певному обсязі.

У Базовому компоненті зазначено: знати й називати не менше 3-4 імен письменників і поетів; не менше 8-10 літературних або фольклорних творів. Вміти пояснити особливості основних літературних і фольклорних жанрів; усвідомлювати і пояснювати значення образних слів (порівняння, епітети), доцільність їх вживання в поетичному тексті та прозі (БКДО, 2021, с. 216).

Діти старшого дошкільного віку повинні засвоїти певні вміння та розвинути навички підтримувати бесіду про зміст, ідею, характери та вчинки героїв твору, висловлювати оцінно-етичні судження стосовно персонажів, співвідносити оцінки літературних героїв із власною поведінкою; переказувати оповідання, казки. Складати самостійні творчі розповіді, казкові історії за змістом прислів'їв, загадок; придумувати іншу кінцівку літературному твору, доповнювати текст казки, оповідання додатковими епізодами (БКДО, 2021, с.216).

Щодо мовної освіти дітей випускників ЗДО, то до 6 років завершується процес фонематичного розвитку дитини, формуються досить тонкі диференційовані звукові образи слів та окремих звуків. З'являється усвідомлення звукового складу рідної мови як центрального якісного новоутворення психічного розвитку дитини в цьому віці.

Дитина засвоює морфологічну систему української мови: всі граматичні категорії (рід, число, відмінок, закінчення, типи відмін і дієвідмін), а також синтаксичну систему (всі типи речень, сполучників і сполучних слів). В одному реченні може бути до 18 слів. Словник налічує до 5000 слів. Дитина оволодіває діалогічним, монологічним і контекстним мовленням: мовлення-повідомлення, розповідь-опис, розповідь-міркування, розповідь-пояснення. Наприкінці дошкільного віку в дітей формується нова інтелектуальна функція мовлення – планувально-регулювальна (Богуш, 2013). Мовлення дитини набуває креативності, тобто з'являються творчі можливості, здібності дитини та здатність їх реалізувати в мисленні, спілкуванні, в різних видах діяльності, зокрема в художньо-мовленнєвій діяльності.

Художньо-мовленнєву діяльність розуміємо як специфічний вид діяльності, пов'язаний із сприйманням, розумінням і відтворенням дітьми

змісту художніх творів, у різних видах ігор і театралізованих дійств; це продуктивно-естетична діяльність (музична, образотворча, конструктивна), що супроводжується образним мовленням та в процесі якої використовуються різні жанри художнього слова (Богуш, Гавриш та Котик, 2006, с.45).

Складниками художньо-мовленнєвої діяльності є: сприймання художніх творів, розуміння їх змісту, художній образ; виконавча діяльність, відтворення змістухудожніх творів; словесна творчість; продуктивно-естетична діяльність; театралізована діяльність (інсценування, театральні вистави); творчо-імпрровізована діяльність (ігри-драматизації, ігри за сюжетами літературних творів), словесно-поетична творчість.

Художньо-мовленнєва діяльність – це насамперед креативно-творча діяльність, яку ми розглядаємо в неподільній єдності з мовленням і водночас розуміємо її як види мовленнєвої діяльності як-от: літературно-мовленнєва (творча розповідь), театральномовленнєва (сценарій), образотворчомовленнєва (коментар, задум), музичномовленнєва (аккомпанемент дій) (Богуш та Гавриш, 2006, с.50).

Отже, під мовно-літературною освітою дітей старшого дошкільного віку розуміємо сформованість у них різних видів компетенцій (мовленнєвої, лексичної, граматичної, діалогічної, фонетичної, синтаксичної) та компетентностей (комунікативної, художньо-творчої, художньомовленнєвої), наявність емоційно-ціннісного ставлення до рідної мови, поваги до державної мови; дитина одержує задоволення від краси української мови; змісту художніх творів та українського фольклору; оволодіває етичними нормами спілкування, культурою українського мовлення.

Мовно-літературну освіту діти здобувають у ЗДО на різних видах мовленнєвих занять, інтегрованих занять (мовлення, художня літературна, образотворче мистецтвотощо), різними методами (етичні бесіди за змістом художніх творів, заучування віршів, переказ художніх творів і казок, ігри-драматизації за змістом художніх творів, інсценування тощо).

Провідним засобом мовно-літературної освіти дітей дошкільного віку є художня література, зокрема: твори класиків української літератури (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Олесь, В. Сухомлинський, С. Васильченко, та ін.); твори сучасних українських письменників і поетів (П. Тичина, М. Рильський, Г. Бойко, Н. Забіла, В. Симоненко, Л. Костенко, Марійка Підгірянка, В. Багірова, О. Орач та ін.).

На мовно-літературних заняттях у ЗДО в усіх вікових групах використовують різноманітні жанри художньої літератури, як-от: оповідання, казки, вірші, байки, доступні дітям легенди; твори усної народної творчості (лічилки, прислів'я, загадки, швидкомовки, мирилки, утішки, забавлянки, надокучливі казки, приказки, зачини до казок та кінцівки тощо).

Вимоги до сучасної мовно-літературної освіти дітей дошкільного віку вимагають від педагогів ЗДО (вихователів, вихователів-методистів) створювати книжковий фонд як у методичному кабінеті, так і в приміщенні групової кімнати. Змістом книжкового фонду, крім творів письменників-класиків та сучасних, повинні бути книги, якими б діти могли самостійно користуватися в залежності від вікової групи, а саме: книжки-картинки, книжки-ширми, книжки-забави, книжки-схемки, книжки-загадки.

Окремо вимагає створення книжкового фонду для вихователів: журнали для дітей «Малюно», «Пізнаюно», «Мамине сонечко», набір ілюстрацій, листівок, хрестоматії, портрети письменників і поетів; фахові журнали.

У святкові дні, пов'язаними з ювілейними датами письменників і поетів у ЗДО, у групових кімнатах влаштовують виставки: портрет, книги, ілюстрації тощо.

Отже, в кожній віковій групі необхідно створити «простір дитячої книги», в якому щодня вихователка спонукає дітей до роботи з книгами.

Простір дитячої книги визначаємо як спеціально відведене місце у груповій кімнаті для щоденної роботи дітей із книгою (як за бажаннями дітей, самостійно), і як результат стимулювальної діяльності вихователки.

Робота в локації «Простір дитячої книги» сприяє вихованню у дітей інтересу до книги, зацікавленості її змістом. Словник дітей поповнюється новими словами (назва книжки), сторінка, ілюстрація, гортати, перегортати сторінки, обкладинка та ін. Діти навчаються, як поводити себе з книгою, виховується дбайливе, бережливе ставлення до книги.

Одним із засобів мовно-літературної освіти дітей дошкільного віку є організація і проведення літературних ранків і святкових вечорів, днів і тижнів, присвячених письменнику, поету, книзі «Мій друг і помічник книга», «У світі цікавого: книжкова вікторина», «Відгадай, з якої я книги» та ін. (Богущ та Маліновська, 2022).

Робота з дітьми у просторі дитячої книги не тільки збагачує словник дітей новими словами, образними виразами, а й розвиває активне мовлення дітей, сприяє розвитку виразного, образного мовлення; у дітей формуються оцінні судження, вміння аналізувати поведінку героїв художніх творів, висловлювати своє ставлення як до позитивних, так і до негативних героїв.

Отже, мовно-літературна освіта, дітей-випускників ЗДО передбачає сформованість у них мовленнєвої компетентності, складниками якої є: лексична, фонетична, граматична, діалогічна, монологічна, комунікативна компетенції; літературно-мовленнєвої компетентності з такими видами компетенцій: когнітивно-мовленнєва, виразно-емоційна, оцінно-етична, театральна-ігрова (Богущ та Маліновська, 2022).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Мовно-літературна освіта дітей дошкільного віку в сучасних закладах дошкільної освіти вимагає від вихователів забезпечити взаємодію двох змістових напрямів в організації освітньо-виховного процесу, як-от: мовно-мовленнєвого та

художньо-мовленнєвого (художнє читання і розповідання) та взаємодії форм активної роботи з дітьми як на обов'язкових заняттях, так і в ході вільного спілкування з дітьми впродовж дня, залучаючи дітей до різних видів діяльності (освітньо-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, театральньо-ігрової).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Базовий компонент дошкільної освіти. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження. (2021). Навчально-методичний посібник. Упоряд: О.Г. Косенчук та ін. Харків. Вид-во «Ранок». 240 с.

Богуш, А., Гавриш, Н. та Котик, Т. (2006). *Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах.* Київ: «Слово». 304 с.

Богуш, А. та Гавриш, Н. (2007). *Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови.* Київ: Вища шк. 542 с.

Богуш, А. (2013). Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини. *Дошкільне виховання.* 2013. №7.

Богуш, А. (2013). *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти.* Харків: «Ранок». 192 с.

Богуш, А. та Маліновська, Н. (2021). *Методика розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку.* Київ: Видавничий Дім «Слово». 336 с.

Гавриш, Н. (2001). *Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці.* Донецьк. Вид. «Лебідь». 218 с.

REFERENCES

Bazovyi component doshkilnoi osvity. Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity: osoblyvosti vprovadzhennia [Basic Component of Preschool Education. State Standard of Preschool Education: Features of Implementation]. (2021). Navchalno-metodychnyi posibnyk. Uporiad: O.H. Kosenchuk ta in. Kharkiv. Vyd-vo „Ranok”. 240 s. (in Ukrainian).

Bohush, A., Havrysh, N. & Kotyk, T. (2006). *Metodyka Orhanizatsii Khudozhno-movlennievoi Diialnosti Ditei u Doshkilnykh Navchalnykh Zakladakh.* [The method of organizing children's artistic and speech activities in preschool educational institutions]. Kyiv: „Slovo”. 304 s. (in Ukrainian).

Bohush, A. & Havrysh, N. (2007). *Doshkilna linhvodydaktyka. Teoriia i Metodyka Navchannia Ditei Ridnoi Movy* {Preschool linguodidactics. Theory and methods of teaching children the native language}. Kyiv: Vyshcha shk. 542 s. (in Ukrainian).

Bohush, A. (2013). *Movlennieviy portret piatyrichnoi dytyny* [Speech portrait of a five-year-old child]. *Doshkilne vykhovannia.* 2013. No 7. (in Ukrainian).

Bohush, A. (2013). *Movlennieviy komponent doshkilnoi osvity* [Speech Component of Preschool Education]. Kharkiv: “Ranok”. 192 s. (in Ukrainian).

Bohush, A. & Malinovska, N. (2021). *Metodyka rozvytku movlennia ta navchannia ridnoi movy ditei rannoho i doshkilnoho viku* [Methods of Speech Development and Teaching of the Native Language of Children of Early and Preschool Age]. Kyiv: Vydavnychiy Dim "Slovo". 336 s. (in Ukrainian).

Havrysh, N. (2001). *Rozvytok movlennievoi tvorchosti v doshkilnomu vitsi* [Development of Speech Creativity at Preschool Age]. Donetsk. Vyd. "Lebid". 218 s. (in Ukrainian).

LANGUAGE AND LITERARY EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Alla Bohush

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Full Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor at
the Department of Theory and Methods of Preschool Education,
State institution "K.D. Ushynskyi Southern Ukrainian National Pedagogical
University",
Odesa, Ukraine
ORCID: 00002-8374-1685
e-mail: allabogush777@gmail.com

Abstract. The article deals with the problem of language and literary education of preschool children. The author's views on the content of language and literature education for graduates of preschool education institutions are highlighted. The positive influence of fiction on the development of children's creative speech is characterized. The author's definition of the concept of "speech competence" is presented: it is an acquired integrated personality quality of a child who is fluent in the Ukrainian language, easily and casually enters into communication with adults and children; supports the conversation according to the situation, understanding of the topic and interest; appropriately uses speech and non-speech means of expression; knows how to regulate the power of the voice, the pace of speech, use the means of intonation expressiveness, knows the formulas of speech etiquette; has monologic speech. The definitions of the concepts "artistic and speech competence" and "artistic and speech activity" are disclosed; the content of the phenomenon "linguistic and literary education of preschool children", forms, methods, means of working with books in the "space of children's books" were also characterized; the content of the educational direction "Child's Speech" in BCPO regarding to the formation of various types of competences in children is disclosed.

Keywords: basic component of preschool education, language and literature education, children of preschool age, speech competence, artistic and speech activity, children's book space.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2022 р.